KOGUJA ÄHVARDAV PALE

ANDRES LANGEMETS

Ei ole midagi uut päikese all – kes poleks kohanud seda väljendit? Ent tsiteerigem pikemalt: *"Mis on olnud, see saab olema, ja mis on tehtud, seda tehakse veel – ei ole midagi uut päikese all. Või on midagi, mille kohta võiks öelda: Vaata see on uus? Kindlasti oli see olemas juba muistsetel aegadel, mis on olnud enne meid. Ei ole vaid mälestust endisist asjust ja nõnda ei ole ka mälestust tulevasist asjust neil, kes saavad olema veelgi hiljem."* (Koguja 1, 9–11)

Koguja raamat ei ole Piiblis ehk neid kanoonilisemaid tekste, vaid pigem rahvaliku elutarkuse, isegi skepsise kogu. Eeltoodud tsitaadis on aga sõnastatud midagi väga olulist, kui panna see tänasesse teoreetilisse keelde: kõikvõimalikud struktuurid ja eluvormid on eelnenud ajaloos juba läbi mängitud, inimühiskonna korralduses ei ole midagi, mis oleks päris uudne. Vanadelt kreeklastelt on uusaeg laenanud demokraatia, roomlastelt senati ehk parlamendi. Kreekas olid ka türannid ja Roomas keisrid – needki võimalused on hilisemas Euroopas läbi proovitud.

Koguja ütleb kaudselt, et uuendus ja moodsus on illusioon, seda lihtsalt ei ole.

See on ebamugav tõdemus modernistidele ja revolutsionääridele, kui nad muidugi Piiblit viitsivad uurida.

Üldteada on, et vanad kreeklased suhtusid ajaloosse kui millessegi regresseeruvasse, kuldsest ajast raudseni. Kõik, mis on, saab minna vaid hullemaks, ilusad ajad Vargamäel on möödas... Tuntud vene Bütsantsi-uurija S. Averintsev on aga veendunud, et kreeklaste jaoks oli ajalugu siiski pigem ringikujuline. See tähendab, kuldsest raudseni, ent kuldne võib siiski ka tagasi tulla. See on pisut nagu budistlik väide. Igatahes on ringikujulises ajaloos või elude kordumises midagi seesugust, mida väidab ka Koguja.

Ent kreeklastel oli Efesoses ka seesugune mõtleja nagu Herakleitos, kes ütles kuulsa väljendi *panta rhei* ehk – kõik voolab. See "sügav" või "tume" mees, kelleks teda ka on kutsutud, rääkis sellestki, et ühte jõkke

ei saa kaks korda sukelduda. Tema tühistas seega veendumuse, et kõik on juba olnud ja kõik kordub. Teda võiks pidada progressiusuliste ja modernistide isaks, kui ta oleks väitnud, et ka inimene, kes kaks korda jõkke astub, on pidevalt muutuv. Kuid tema tekstidest on säilinud ainult üksikud katkendid.

Võimatu on öelda, kas Koguja raamatu tekstid on vanemad või nooremad kui Vana-Kreeka ajalootaju sõnastused. Või millised on mõlema seosed Mesopotaamia, sumeri ja Induse kultuuridega. Võib ju väga hästi olla, et kõigi nende aastasadade ja -tuhandetega lahutatud kultuuride vahel pole mingit tõelist "katkestust" või "paradigma muutust" olnudki ja Kogujale jääb õigus. Kõik sõltub sellest, mida muutusena käsitada ja mille muutumist pidada oluliseks. Eesti kirjandusloolased võtsid näiteks kunagi kasutusele luule-uuenduse mõiste, see reibastas tegijaid ja lugejaid, tähtsustas üle mõnd vormivõtet ja kõik, aga ega ju luule ei uuenenud ega muutunud. Ei ilmunud nähtavale midagi, mida juba olemas ei olnud.

Koguja vaade maailmale on äärmuslikult metatasandiline, sest kui ta juba ütleb "Päikese all", siis piseneb kõik Maa peal sündinu mitte ainult ruumiliselt, vaid ka ajaliselt üheks üsna ühtlaseks tombuks. *Homo sapiens*'i kui ühe liigi esindaja kogu olemasolu aeg on olnud tühine ka Maa elulooga võrreldes, rääkimata siis sellest, mis on olnud "Päikese all".

Keset seda meie jaoks peaaegu staatilist Kõiksust oleme aga siiski muutunud ja isegi arenenud. Kui silmas pidada, kuidas inimteadvus on iseennast ja ümbruskonda struktureerinud, siis on täheldatav üks üsna kindel suundumus, et me suudame eristada järjest väiksemaid tähendusüksusi, jälgida järjest väiksemate aineosakeste käitumist. Tähelepanuväärne on, kuidas inimene suudab tänapäeval käsitseda üha väiksemaid ajaüksusi: infotehnoloogia, teadus ja isegi sport liiguvad aina skrupuloossemate ajamarginaalide suunas, sest kõiges on seatud eesmärgiks kiirus.

Ülikiire infovahetuse keskkonnas on iga sekunditühandik päikese all uudne. Kõik muutub ja voolab miljoneid kordi kiiremini, kui Herakleitos võis ettegi kujutada. See ei ole enam jõgi, millesse katsume astuda, vaid laserikiir.

Ja ei saa öelda, et see pole muutnud meie ajalootaju. Mitte ainult tänase ja homse suhtes, vaid ka vaadates mineviku poole. Peame, hambad tangis, rääkima sealjuures identiteedivajadusest ja põhiväärtustest, mõeldes selle all enamasti midagi eetikasse puutuvat, aga mitte mõeldes, et kõneleme hoopiski ajalootajust. Isegi elutajust, kui silmas pidada tarbimisühiskonna täitumatut kulutamisvajadust. Pidevalt muutuv ja täienev rõivagarderoob vastandub põhimõtteliselt rahvariidele nagu näitlejakostüüm mundrile.

Niisiis on mõeldamatu käsitleda ajalugu ülemäära staatilisena või püsivana – ka seal tuleb üksusi, allstruktuure ja muutusi leida iga hinna eest. Ja kui ei saa nii, siis tuleb õigus anda mitte ühele tõesele ja õigele ajalooteadmisele, vaid paljudele paralleelsetele teadmistele korraga. Tõdesid on mitu, neid on tuhandeid. Sest paljus ja simultaansus on seesama mis kiirus.

Aga sellel protsessil on ka oma teine pool, et mitte öelda pahupool, mis tähendaks juba hinnangut. Nimelt kahaneb vilka, osava ja lõputult vahelduva elutajuga meie võime aduda metatasandeid ning suuri ja suhteliselt püsivaid ajaüksusi. Ka üldisi ning vähemuutuvaid inimomadusi, mida nimetamegi põhiväärtusteks. Nii nagu ei hinnata enam püsivaid ja vastupidavaid tarbeesemeid, ei hinnata ka suhteliselt püsivaid ideoloogiaid või eluhoiakuid. Kui nüüd postmodernistlikul ajastul keegi veel kasutab modernismiaja terminoloogiat või, hoidku jumal, veelgi varasemat mõistevara, siis tajub suundumusi loov juhtgrupp ühiskonnas seda kohe kui "ajast maha jäämist". Naljakas väljend see "ajast

maha jäämine"! Mida see õieti tähendab? Kui keegi isepäine hing ei osta poest valmisjahvatatud kohvipuru, ei kasuta ka elektrilist kohviveskit, vaid jahvatab kohvi vanaema käsiveskiga, siis ei pruugi tema kohv olla sugugi kehvema maitsega, pigem vastupidi. Ajaga kaasas käimine ei tähenda tegelikult sisu suhtes mitte midagi, jutt on ainuüksi uuenevast instrumentaariumist.

Jutt on sellest, et nii tarbimismaailmas kui ka ideede ilmas on kogu võim ammu läinud tootjate ja nuputajate kätte – tuleb aina leida uusi tarbijaid nii ühele kui ka teisele. Et uusi tarbijaid ei lisandu kunagi liiga kiiresti, tuleb mõjutada olemasolevaid. Neil ei tohi tekkida tunnet, et nad on leidnud endale midagi lõplikku, kindlat ja püsivat. Nad peavad elama pidevas hirmus, et on jäänud ilma palju uuemast, moodsamast (huvitav, et keegi ei ütle – postmoodsamast!) tarbeesemest või mõtlemisviisist (paradigmast, diskursusest jne).

Räägime identiteedikriisist, aga kui inimene on poole eluea jooksul mitmeid kordi välja vahetanud kasutatava mõisteaparatuuri, sadu kordi uuendanud esemeid oma elukeskkonnas, siis mis identiteedist enam juttu saab olla. Peale iseloomutüübi ja halbade harjumuste. Pahed ja kuriteod on üldse ühed kõige püsivamad ja identiteeti tootvamad asjad siin päikese all. Võib-olla Koguja neid mõtleski, mine tea.

Kõigi teaduste hulgas on üks, mis tänasesse päeva ja praegusesse suundumusse kohe kuidagi ei sobi – see teadus on ajalooteadus. Seda vaatamata asjaolule, et ajaloofilosoofiat ja ajaloouurimise metodoloogiat on viimastel kümnenditel käsitletud ülimalt palju ja sellest on välja kujunenud omaette filosoofiaharu. Sest mida peale hakata ajalooteadmisega? Kus seda teadmist tänases päevas õigupoolest rakendada? Ajalooteave sünnitab või hoiab nagu iseenesest mingisugust identiteeti, loob püsivaid struktuure ja diskursusi. See on aga täielikus vastuolus sellega, mida ootab meilt meie edasipürglik aeg (ha-haa!).

Tänases Eestis on kirjeldatud vastuolu lausa silmatorkavalt näha. Iseseisvuse taastamise juhtlaused apelleerisid püsivusele, identiteedile ja eelkõige ajaloole. Samas kerkisid kohe kõrvale vastupidised ideaalid ja tõsiasjad – globaalses tarbimisühiskonnas tuleb vanad kasukad kõrvale jätta, olla moodne (postmoodne), asendada mõtteviisi mõiste paradigma või diskursusega ning loopida ahju kõik eelmisest ajast säilinud ja muidu korras tarbeesemed. Isegi tarbimisühiskonnast filosofeerivad intellektuaalid teevad mõnikord vea, kui alahindavad sellise ühiskonna mõju mõtlemisviisidele. Tegelikult toimivad nad teoreetilises maailmas üsna samamoodi nagu väikekodanlane tarbeesemete keskel – nuputavad uusi, pisierinevustega teooriaid, vahetavad neid välja ja vahendavad vastuvaidlemist mitte lubaval toonil muule seltskonnale. Neil on juba oma kutsenimetuski – trendi- ehk suundumuseloojad. Ajalooline eeskuju ja mõte ütleks, et siin pole midagi uut, see on ju seesama proovireisijate ja ukse-vahelt-müüjate seltskond, keda tuntakse juba paar sajandit. Aga proovitagu niisuguse ajaloolise paralleeliga välja tulla!

Ajalooteadvus on "nokia-pukia"-nuputajatele risuks jalus. Ajaloolise õigluse või ebaõigluse uurimine ja fikseerimine on kurjast, see sünnitab püsivust ja, veel hullem, veendumusi. Integreerunud globaalmaailmas on see kõik takistuseks, sest ajaloolased ei paku välja efektiivset *delete*-nuppu, mis toimib infotehnoloogias, kus ka kasutatakse mälu mõistet. Ega arvutiasjanduses mõelda seejuures mitte meelespidamise tähtsust, vaid meeldetuletamise hõlpsust ja kiirust ning mälu mahtu.

Ajalooteadvuses toimib mälu sakraliseerijana, sõelana, mis teatava invariandi kohaselt eraldab olulise ebaolulisest ehk teiste sõnadega – vaatab ajaloole kõrgemalt tasandilt.

Ent tänapäeva ajaloolased ei oleks tänapäeva ajaloolased, kui nad poleks leidnud oma väljapääsu, et mitte langeda üldisest trendist välja. Ajaloolisi tõsiasju ümber teha ei saa,

aga mõnevõrra manipuleerida küll. Saab leida kontreerivaid tõsiasju või anda olemasolevatele uusi varjundeid. Ajalugu saab kontseptuaalses mõttes ju kogu aeg ümber kirjutada nagu Orwelli "1984-s".

See loob võimaluse ühiskonda pidevalt pisut ehmatada, annab tööd ja leiba pedagoogidele, sest tekitab tänapäevas nii vajaliku konkurentsi uuemate kontseptsioonide jagamise seisukohalt jne. On ju Eesti haridusjuhid juba kuulutanudki, et haridus pole mitte teadmised pluss kasvatus, vaid mingisugune teenus, seega kaup, mida saab osta ja ju siis ka müüa. Kuldses Börsis peaks kindlasti loodama hariduse müügi-ostu alarubriik: vahetada arstiharidus müügijuhi oma vastu, müüa humanitaarharidus, ära anda inseneridiplom, ostan telleriteadmised jne. See on muidugi päevapoliitiline nali, aga selle tagamaad on kurvad.

Võib ehk jääda mulje, et siin püütakse omakorda ironiseerida tänaste suundumuste üle ja õilistada üksnes metatasandilist staatilist maailmataju. Ei, sugugi mitte. Meie olemasolu ja tuleviku küsimus on see, kuidas ühiskonnas ja ka ühe isiku teadvuses viia kokku kaks küllalt vastandlikku asja: säilitada oma päritolu, identiteet ja ajalugu ning elada paratamatult integreeruvas globaalmaailmas, mis ei lase püsivalt moodustuda isegi individuaalsel identiteedil. Teame juba, et mõnikord on vahe muutunud lausa ühiskondade vaheliseks, kui pidada silmas islamimaade pärimuslikku traditsionalismi ja selle ümber kihavat integratsiooni, mis omakorda tähendab vaid lääneliku individualismi võidukäiku. Läänt ei pööra enam ühegi jõuga tagasi rahvusriikliku korporatiivsuse teele, aga kas on Läänel õigust sekkuda neisse ühiskondadesse, kus tänaseni domineerib ajaloost hangitud püsivus, veendumuslikkus (et mitte öelda usk) ja tava. Miks tehnoloogiline ja moodne Lääs neid piirkondi kardab? Miks kasutatakse nende puhul ilmselgelt hinnangulisi mõisteid "fundamentalist", "natsionalist" ja "äärmuslane"? Miks neid nähtusi kardetakse? Nad on mõnikord sõjakad küll, aga mida suudaksid kõik islamiäärmuslased kokku tänapäeva arenenud sõjamasina vastu? (Muide, 1967. aastal, kui USA president oli Lyndon Johnson, olevat Ronald Reagan öelnud Vietnami kohta: asfalteerige see ära, tõmmake kollased jooned peale ja tehke tast parkimisplats!)

Hirm ajaloo ees on suurem kui hirm sõjakate rahvaste ees. Koguja tõde on niisama kohutav nagu Jehoova pale. Püsivuses ja identiteedis on jõud, millega tarbimisühiskonna tehnoloogia toime ei tule. Kui ikka keegi ei tahagi pidevalt veendumusi vahetada, järjest uuemat kaupa tarbida, kõigutab see nüüdisühiskonna kokkuleppeid rohkem kui hambunirelvastatud sõdalane.

Ajalugu uurib tahes-tahtmata just seesuguse püsiva jõu olemust ning oma uurimisega hoiab teda ühtlasi elus. Ajalugu on kardetav asi, sest see pole ebamäärane ja salastatud X-toimik, vaid alati konkreetse inimese, konkreetse rahva, konkreetse ajaloosündmuse toimik. Seal hoitakse kõik see alles, mille tarbimisühiskonna truu indiviid hävitab ära, viib prügimäele või – kõige tähtsam – unustab kiiresti ära. *Delete!* Ajalooteadmisi hankinud inimesel kustutamisnupp puudub, ta ei pea mälus sobrama ja otsima, kas mõni nähtus pole varem mitte samasugusel kujul ette tulnud, vaid ta teab seda otsekohe ilma kontrollimatagi. Seosed tekivad ajus tuhandeid kordi kiiremini kui arvutis ja need on paindlikumad ning mitmekülgsemad. Koguja kõvaketas oli inimeste ja rahvaste aju, võimas ja hirmuäratav riistapuu. T